

VYTAUTAS KARDELIS
Vilniaus universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: dialektologija, dialektometrija,
variantiškumas kalboje, kalbos istorija, kognityvinė semantika.

DOI: doi.org/10.35321/all90-14

Laimutis Bilkis
LINKMENŲ BAŽNYČIOS
XVIII AMŽIAUS METRIKŲ
OIKONIMAI, NEIŠLIKĘ IKI ŠIŲ
DIENŲ

Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2023, 183 p.

DOI doi.org/10.35321/e-pub.65.linkmenu-istoriniai-oikonimai

ISBN 978-609-411-350-5

Pačioje 2023 metų pabaigoje buvo publikuota Lietuvių kalbos instituto Baltų kalbų ir vardyno tyrimų centro vyresniojo mokslo darbuotojo dr. Laimučio Bilkio, profesionalaus ir kruopštaus lietuvių vietovardžių tyrėjo, monografija *Linkmenų bažnyčios XVIII amžiaus metrikų oikonimai, neišlikę iki šių dienų*. Monografija skirta Liūkmenų pirmojo paminėjimo istorijos šaltiniuose 650-osioms metinėms. Ji išleista elektroniniu formatu ir skaitytojams internete prieinama adresu: <https://lki.lt/wp-content/uploads/2023/12/laimutis-bilkis-linkmenu-oikonimai-monografija-2023.pdf>. Solidžios 183-jų puslapių monografijos viršelyje – Liūkmenų bažnyčios nuotrauka, daryta paties monografijos autoriaus. Pačiame tekste yra iliustracijų, pavyzdžiui, įdomus 1812 metų Utenos, Labanoro, Suvainišio, Linkmenų ir Kuktiškių parapijų žemėlapių fragmentas (p. 13), Linkmenų bažnyčios 1740–1760 metų krikšto ir jungtvių metrikų knygų (LkmKr_{II}, LkmJn_{II}) viršeliai (p. 18), taip pat metrikų knygų fragmentai. Yra ir apibendrinimus papildančių bei iliustruojančių statistinių diagramų.

Įdomu, kad Liūkmenų bažnyčios metrikų knygas monografijos autoriui prieš 20 metų perdavė istorinės toponimijos tyrėjas Vidas Garliauskas, simboliška,

kad tyrimas pasirodė 2023 metais, kada Liūkmenys švenčia gražų jubiliejų – 650-ąsias paminėjimo istorijos šaltiniuose metines. Todėl, kaip sako pats autorius: „[p]ristatomas tyrimas, be kita ko, yra ir kuklus siekis prisidėti prie garbingos miestelio ir jo apylinkių istorijos atskleidimo, mažai kam žinomų faktų analizės bei publikavimo“ (p. 9).

Monografiją sudaro Pratarinė, Įvadas, kur pateikiama tyrimų apžvalga, nusakoma svarba ir tiriamojo objekto pasirinkimo motyvai, taip pat nurodomas darbo tikslas, uždaviniai, aprėptis ir metodologija. Svarbiausią, analitinę ir tiriamąją monografijos dalį sudaro keturi skyriai: „Vietovardinės kilmės oikonimai“, „Asmenvardinės kilmės oikonimai“, „Apeliatyvinės kilmės oikonimai“ ir „Neaiškios kilmės oikonimai“. Pirmasis skyrius dar skyla į tokius poskyrius: „Iš vandenvardžių kilę oikonimai, įvardiję išnykusias gyvenamąsias vietas“, „Variantiškai vartoti vandenvardinės kilmės oikonimai, įvardiję dabar esančias arba tarpukariu buvusias gyvenamąsias vietas“, „Neaiškaus statuso vandenvardinės kilmės oikonimai“, „Oroniminės kilmės oikonimai“. Antrojo skyriaus poskyriai: „Oikonimai, įvardiję išnykusias gyvenamąsias vietas“, „Variantiškai vartoti oikonimai, įvardiję dabar esančias gyvenamąsias vietas“, „Neaiškaus statuso oikonimai“. Trečiasis skyrius suskirstytas į tokius poskyrius: „Oikonimai, įvardiję išnykusias gyvenamąsias vietas“, „Variantiškai vartoti oikonimai, įvardiję dabar esančias gyvenamąsias vietas“, „Neaiškaus statuso oikonimai“. Ketvirtasis skyrius į poskyrius neskirstomas. Be to, pirmasis, antrasis ir trečiasis skyriai baigiami apibendrinimais.

Monografijos pabaigoje pateikiamos glaustos ir konkrečios išvados. Taip pat pridėti šaltiniai ir naudota literatūra, yra sutrumpinimų sąrašas, santrauka anglų kalba, vietovardžių ir asmenvardžių rodyklės. Monografija turi visą tokio pobūdžio darbams privalomą mokslinį aparatą. Darbo apimtis atitinka monografijai keliamus reikalavimus. Monografijos kalba mokslinė, sklandi ir taisyklinga. Monografijos struktūra gerai apgalvota, aiški ir nuosekli: pirmuose trijuose skyriuose, atsižvelgiant į kilmę, nagrinėjami oikonimai, įvardiję išnykusias gyvenamąsias vietas, variantiškai vartoti oikonimai, įvardiję dabar esančias gyvenamąsias vietas, ir neaiškaus statuso oikonimai. Kiekvienas skyrius baigiamas apibendrinimu, kur vaizdumo ir aiškumo dėlei pateikiamos ir jau minėtos statistinės diagramos. Tyrimų apžvalga glausta, bet monografijai užtektina. Darbo tikslas – „[i]dentifikuoti išnykusius, t. y. iki mūsų dienų neišlikusius, XVIII amžiaus Liūkmenų parapijos oikonimus, atskleisti jų raidos ypatumus ir kilmės bruožus, tuo būdu papildant lietuvių gyvenamųjų vietų vardų inventorių naujais duomenimis“ (16 p.). Tikslui įgyvendinti monografijoje iškelti tokie uždaviniai: 1) „[i]š nurodytą laikotarpį apimančių Liūkmenų bažnyčios metrikų knygų išrinkti gyvenamųjų vietų vardus, neturinčius atitikmenų tarpukario Lietuvos ir vėlesnėje oikonimijoje“; 2) „[p]agal galimybes nustatyti jų lokalizaciją, statusą

(ar įvardijo išnykusią gyvenvietę, ar buvo išlikusios vardo variantas), vartojimo pradžią, išnykimo priežastis, kaitos pobūdį, aptarti svarbiausius rašybos ypatumus, išanalizuoti darybą ir apibūdinti ryšius su kilmės pamatu esančiais tikriniais bei bendriniais žodžiais“ (16 p.). Nesileidžiant į plačius išvedžiojimus galima tik konstatuoti, kad tyrimo tikslas pasiektas, iškelti uždaviniai įvykdyti. Tyrimo metodai nurodyti tokie: aprašomasis, rekonstrukcijos, išvadoms paremti pasitelkiama statistinė analizė. Pasirinkti metodai iš principo taikomi tinkamai. Atsižvelgiant į tyrimo tikslus, uždavinius ir taikomus metodus, taip pat atliktą analizę, monografijos skyrių apibendrinimai ir baigiamosios tyrimo išvados abejonių nekelia. Nors čia labiau techninė detalė, bet labai pravarčios vietovardžių ir asmenvardžių rodyklės, smarkiai lengvinančios darbą skaitytojui.

Kokių nors esminių priekaištų ar svarbių dalykinių pastabų, kurios galėtų neraminti vietovardžių tyrėjus ar kitokios specializacijos lingvistus, skaitančius atliktą tyrimą, pasakyti neišeina – analizė atlikta korektiškai ir motyvuotai.

Labai pagirtina, kad monografijos autorius ėmėsi istorinio vardyno tyrimų. Žinomas dalykas, kad istorinio vardyno tyrimams reikia ne tik didelės atidos, kruopštumo ir kantrybės renkant empirinę medžiagą, bet ir atitinkamos kompetencijos imantis lingvistiškai nagrinėti medžiagą. Su šiais uždaviniais, kaip ką tik minėta, monografijos autorius iš esmės susitvarkė. Dėkinga aplinkybė čia buvo dar ir ta, kad „[i]šliko bemaž visi XVIII amžiaus (ir vėlesni) bažnytiniai metrikai. Liūkmenų bažnyčioje saugomos (ar saugotos) šios metrikų knygos: 1708–1940 metų krikšto (LkmKr_I) ir 1716–1739 m. jungtusių (LkmJn_I), 1740–1760 metų krikšto (LkmKr_{II}) ir jungtusių (LkmJn_{II}), 1760–1795 metų jungtusių (LkmJn_{III}) ir 1760–1790 metų mirties (LkmMr) bei 1760–1790 m. krikšto (LkmKr_{III})“ (12 p.).

Ši Kolegos Laimučio Bilkio monografija, mano supratimu, svarbi ne tik vietovardžių tyrimo ir ne tik tradiciniame lingvistiniame kontekste (nors vienas tikslų, kaip jau minėta: „[a]ptarti svarbiausius rašybos ypatumus, išanalizuoti darybą ir apibūdinti ryšius su kilmės pamatu esančiais tikriniais ir bendriniais žodžiais“ (p. 16)). Čia ne vien tik rašyba, daryba ir etimologija. Svarbu ir džiugu, kad monografija neužsidaro kambarielyje, kurio interjeras tik lingvistinis. Dar svarbiau ir džiugiau, kad monografija, nepaisant tvirtos struktūros, aiškios analizės ir suprantamų rezultatų, nėra baigtinis tyrimas, kurio tema išsemta iki galo. Svarbiausia ir džiugiausia, kad monografija atveria ir palieka tyrimo perspektyvų, iškelia klausimų ir problemų, kuriems ateityje dar reikės nemažai dėmesio.

Man asmeniškai buvo svarbūs ir įdomūs keli būsimų tyrimų perspektyvą turintys aspektai. Pirmasis jų – istorinės sociolingvistikos, visų pirma susijęs su dvasininkais, pildžiusiais metrikų knygas. Čia įdėsiu ilgoką citatą: „[A]kivaizdu, kad rašyta ne vieno dvasininko, nes tai atsispindi kai kuriuose užrašymuose. LkmKr_I bent iki 1723 metų tikrai rašė jau minėtas Kazimieras Gonsiorovskis.

Vėliau krikštijusiais asmenimis nurodyti dar keli žmonės: Antanas Rosa (Antonius Rosa) 1731, Jokūbas Kazimieras Sadowskis (Iacobus Cafimirus Sadowski) 1732, 1733, vienuolis Steponas Vrozbitavičius (*Fr Stephanus Wrozbitowicz*) 1738, vienuolis Pranciškus Lesota (*Fr: Franciscus Lafsota*) 1738, 1739, Petras Pliščinskis (*Petrus Pliszczynski*) 1739, Mykolas Toplickis (*Nicolaus Toplicki*) 1739. LkmKr_{II} fiksuoti ne tik Kazimiero Šukevičiaus užrašymai. Įrašai dar atlikti kamendoriaus (vikaro) Kristoforo Lukoševičiaus (*Christophorus Lukaszewicz*) 1743, Liūkmenų kamendoriaus (vikaro) Andriejaus Vainoravičiaus (*Andreas Woynarowicz*) 1743–1757, vienuolio Liudviko Toplickio (*Frater Ludovicus Toplicki*) 1746, vienuolio pranciškono Marijono Bogdanskio (*Fr Marianus Bogdanski Franciscanus*) 1747, Samuelio Višniovskio (*Samuel Wiszniowski*) 1751, vienuolių pranciškonų Viktoro Karevičiaus (*Fr Victor Karewicz Franciscanus*) ir Juozapo Jacevičiaus (*Fr Iosephus Iacewicz Franciscanus*) 1757, Dominyko Stanevičiaus (*Dominicus Staniewicz*) 1757–1760, Pranciškaus Lygeikos (*Franciscus Ligieyko*) 1758, Juozapo Augustino Pavlovskio (*Iosephus Augustinus Pawłowski*) 1759, vienuolio Bernardo Liubovickio (*Fr Bernardanus Lubowicki*) 1759. Kita vertus, negalima atmesti, jog kai kuriais atvejais įrašus galėjo atlikti ir ne patys krikštiję ar tuokę metrikuose nurodyti dvasininkai, o kiti bažnyčios reikalus tvarkę asmenys“ (p. 17–18).

Oikonimai monografijoje patikimai išnagrinėti remiantis tradiciniu struktūriniu principu: fonetika, morfologija, daryba. Labai svarbu, kad parodomas ir pabrėžiamas vietovardžių variantiškumas. O iš variantiškumo kyla klausimas, kiek oikonimų variantus lemia struktūriniai dalykai ir kiek užrašytojas. Štai čia ta, mano supratimu, sunki ir nelabai dėkinga, bet svarbi istorinės sociolingvistikos tyrimo perspektyva. Turbūt sunku tikėtis, kad būtų kokių nors duomenų apie įrašus dariusių asmenų išsilavinimą, kalbų mokėjimą ar biografinius duomenis, bet kartais archyvai atskleidžia visokias netikėtumas. Kad sociolingvistinis aspektas įdomus ir svarbus, pamėginsiu parodyti vienu pavyzdžiu: monografijoje įprasti fonetikos terminai rašomi kabutėse, pvz., „monoftongizavimas“. Autorius 24-oje išnašoje graškčiai išsisuka iš padėties: „[O]ikonimų užrašytojų rašybos ypatumais laikytinus dalykus įvardijantys terminai („monoftongizavimas“, „tolimoji asimiliacija“, „asimiliacija“, „hipernormalizmas“, „vienbalsinimas“) pateikiami su kabutėmis, nes tai nėra natūralūs gyvojoje kalboje vykstantys fonetiniai reiškiniai“ (p. 30). Bet čia, mano supratimu, ir veriasi tyrimo perspektyva: ar tikrai tai ne natūralūs gyvojoje kalboje vykstantys fonetiniai reiškiniai? Jeigu tikrai taip, tada žvilgsnis krypta į užrašytojus: kokios sąlygos, kokie motyvai, kokie kontekstai galėjo lemti variantiškumą? Su šiais klausimais tiesiogiai siejasi dar vienas perspektyvą turintis istorinės sociolingvistikos aspektas, susijęs su vietovardžių slavinimu. Autorius daug kur tekste vartoja šį terminą ir, reikia suprasti, neabejoja dėl paties proceso, plg.: „[R]ekonstruojama

atsižvelgiant į daugelyje lietuvių istorinės toponimikos ir antroponimikos darbų jau išryškintus onimų **slavinimo**, **lotyninimo**¹ ir kitokio iškraipymo būdus, konkretūs kitimų atvejai aptariami analizuojant atskirų vardų raidą“ (p. 20). Man regis, čia nėra taip paprasta, nes **slavinimas** yra **procesas**, tad veriasi perspektyva pasidomėti natūralių gyvojoje kalboje vykstančių fonetinių reiškinų, rašybos, užrašytojų intencijų (jei įmanoma), slavinimo kontekstų – platesnių ir susijusių konkrečiai su Linkmenimis – sąsajomis.

Antrasis svarbus aspektas, nepaleidžiantis ką tik aptarto istorinės sociolingvistikos dėmens, yra vietovardžių variantiškumas. Jau minėjau, jog svarbus monografijos privalumas yra tas, kad daug dėmesio yra skiriama variantiškumui: ne tik varijuojančioms fonetinėms ar morfologinėms formoms, bet – tas ypač svarbu – variantiškai vartotiems oikonimams. Ši analizė naudinga ne tiek lokalia prasme, bet svarbi platesnėms teorinėms vietovardžių tyrimo ir net etnogenezės studijoms. Pavyzdys: **Kalvoiai*, **Kavoliai* (← liet. *kálvois*, *kavólus*, *kavólis*) ↔ dabar *Cijōnai* (p. 101–102, 134) – jeigu tokių variantiškumo duomenų, paliudijimų nebūtų, nesunku būtų manyti, kad Cijonai yra senas, pirminis vietovardis, o jo etimologija paremta sociolingvistinė interpretacija galėtų nuvesti klystkeliais. O apskritai su vietovardžių variantiškumu yra susiję du klausimai: 1) kodėl vienas iš varijavusių (konkuravusių?) vietovardžių išnyko? Į šį klausimą autorius motyvuotų ir įtikinamų atsakymų pateikia daugiausiai išvadose. Šis klausimas, žinoma, lengvesnis už antrąjį – sunkųjį: 2) kodėl apskritai susidarė vietovardžių variantai (konkuruojantys variantai)? Autorius mano, kad „[I]storinių variantų gausą greičiausiai lėmė tai, kad jie metrikuose buvo užrašomi iš gyvosios kalbos (išgirdus iš apeigose dalyvavusių vietinių gyventojų), nebuvo norminami, unifikuojami, kodifikuojami. Galima pritarti kitų tyrėjų spėjimui, jog variantiškumas galėjo rasti ir dėl gyvenviečių dalių (vienkiemų, sklypų) atskirų pavadinimų vartosenos“ (p. 133). Tas tiesa, bet, mano supratimu, čia tik ledkalnio viršūnė, nes drįstu spėti, kad variantiškumo atsiradimas yra nemenkai kompleksiškas reiškinys. Kaip vieną iš šio komplekso dedamųjų galima prisiminti metrikų pildytojus. Tačiau galima būtų pažiūrėti, o kokia dabartinė padėtis – ar vietovardžiai dabartinėje gyvojoje kalboje taip pat įvairuoja? Taigi čia matau nemenką būsimų tyrimų perspektyvą. Kaip techninė priemonė galbūt tiktų toks analizės būdas: tiriamojoje monografijos dalyje visų knygų oikonimai nagrinėjami kartu. Toks autoriaus pasirinkimas visiškai galimas ir suprantamas. Ateityje gal būtų galima pagalvoti ir apie alternatyvą: sugrupuoti oikonimus ir jų variantus pagal knygas ir palyginti tarpusavyje – galbūt išryškėtų dar kokių nors dėsningumų.

¹ Paryškinta mano – V. K.

Ir paskutinė su perspektyvomis susijusi mintis: monografijoje įdėta 1812 metų parapijos žemėlapių fragmentų. Būtų labai įdomu ir vertinga matyti ir visą žemėlapi, o dar įdomesnis būtų šiuolaikinis žemėlapis, kur matytųsi iki šių dienų neišlikę oikonimai ir jų geografinis santykis su dabartiniais – ir visa tai skaitmeniniu formatu!

Nesunku suprasti, kad čia susakyti dalykai nėra tie, kurių trūksta monografijoje. Jie yra tarsi gairės, kuriomis monografijos autorius nesavanaudiškai žymi būsimų tyrimų farvaterį ir sau, ir kitiems tyrėjams.

Kolegos Laimučio Bilkio monografija, be abejo, yra vertinga ir įdomi ne tik oikonimų tyrėjams, bet ir dialektologams, kalbos istorikams, etnogenezės tyrėjams, istorikams.

Pats būdamas linkmeniškis džiaugiuosi šiuo Kolegos darbu ir linkiu toliau sėkmingai tęsti Linkmenų bažnyčios XVIII amžiaus metrikų tyrimus.

Įteikta 2024 m. gegužės 6 d.

VYTAUTAS KARDELIS

Vilniaus universitetas

Filologijos fakultetas

Taikomosios kalbotyros instituto Lietuvių kalbos katedra

Universiteto g. 5, LT-01131 Vilnius, Lietuva

vytautas.kardelis@flf.vu.lt